

De waanzin is de bron van de wijsheid

Giorgio Colli

De oorsprongen (1) van de griekse filosofie, en daarmee van het gehele oksidentale denken, zijn mysterieus. Volgens de geleerde traditie is met Thales en Anaximander de filosofie geboren. Tijdens de 19e eeuw heeft men haar vroegste oorsprongen gezocht in de legendarische kontakten met de oriëntale culturen, het egyptiese en het indiese denken. Langs deze weg heeft men echter niets kunnen bewijzen en zich tevreden gesteld met het vaststellen van vergelijkingen en overeenkomsten.

In werkelijkheid ligt de oorsprong van de griekse filosofie veel dichter bij ons. 'Filosofie', liefde voor de wijsheid betekent voor Plato het eigen onderzoek, de eigen opvoedende activiteit, die gebonden is aan een geschreven uitdrukking, namelijk de literaire vorm van de dialoog. Met verering kijkt Plato naar een wereld in het verleden, waarin er daadwerkelijk 'wijzen' bestonden. Daarentegen is de latere filosofie, onze filosofie, niets anders dan een voortzetting, een ontwikkeling van de literaire vorm die Plato heeft ingevoerd. En toch toont deze zich als een dekadent verschijnsel, daar waar 'de liefde voor de wijsheid' ondergeschikt is aan 'de wijsheid'. Liefde voor de wijsheid betekent voor Plato namelijk niet het streven naar iets wat nooit bereikt is, maar de neiging datgene terug te winnen wat eens verwezenlijkt en geleefd is. Er is dan ook geen continue, homogene ontwikkeling tussen wijsheid en filosofie.

De filosofie ontstaat door een hervorming van de uitdrukking. De tussenkomst van een nieuwe literaire vorm werkt als een filter die de voorafgaande kennis konditioneert. De overwegend mondelinge traditie van de wijsheid, vanwege de afstand in de tijd toch al duister en armzalig, wordt door toedoen van deze zelfde Plato verzwakt, en, in onze ogen, zelfs vervalst door de tussenkomst van de filosofiese literatuur. De tijdsruimte van deze periode is nogal onzeker. Behalve het zogeheten presokratiese tijdperk, oftewel de zesde en vijfde eeuw voor Chr., behoort hiertoe een vroegere

---

1 Dit artikel is de vertaling van het eerste hoofdstuk van G. Colli, *La nascita della filosofia*, Adelphi, Milan 1985 (1975).

oorsprong die ons ontgaat. Hiervoor moet men teruggaan tot de oudste traditie van de griekse poëzie en religie, waarbij onvermijdelijk de interpretatie van de gegevens filosofies van aard is. Er moet zich een hypothese vormen op de wijze waarop Nietzsche voorstelde de oorsprong van de tragedie te verklaren. Wanneer een belangrijk fenomeen slechts in zijn laatste fase voldoende historisch materiaal levert, kan men ten aanzien van het geheel slechts pogen bepaalde beelden en begrippen in te lassen. Deze zijn gekozen uit de religieuze traditie en bedoeld als symbolen. Zoals bekend gaat Nietzsche uit van de beelden van twee griekse goden, Dionysus en Apollo. Hij ontwerpt via de esthetische en metafysische verdieping van de begrippen 'dionysies' en 'apollinies' vóór alles een leer van de opkomst en het verval van de griekse tragedie. Hierop volgt een totaal-interpretatie van de griekse cultuur, en zelfs een nieuwe visie op de wereld. Wanneer men nu, in plaats van de geboorte van de tragedie, de oorsprong van de wijsheid in beschouwing neemt, lijkt zich een gelijksoortig perspectief te openen.

Wanneer men de wegen van de griekse wijsheid terugvolgt, komt men wederom de goden Apollo en Dionysus tegen. Behalve dat men in deze sfeer de karakterisering van Nietzsche dient te wijzigen, moet bovendien de voorrang aan Apollo boven Dionysus gegeven worden. Want als aan iemand de heerschappij over de wijsheid toegekend moet worden, dan is het wel aan de god van Delfi. In Delfi toont zich de roeping van de Grieken voor de kennis. Anders dan in de homerische tijd, is wijs niet wie rijk aan ervaring is, uitblinkt door technische kundigheid, handigheid, of zich schrander toont. Odysseus is geen wijze. Wijs is diegene die licht in de duisternis werpt, die knopen ontwart, die het onbekende aan het licht brengt en het onzekere verduidelijkt. Voor deze archaïsche beschaving behoort de kennis van de toekomst van de mens en de wereld tot de wijsheid. Apollo symboliseert dit doordringend oog. Zijn cultuur is een viering van de wijsheid. Maar het feit dat Delfi een verenigend beeld zou zijn, een weergave van Griekenland zelf, duidt iets meer aan, namelijk dat voor de Grieken kennis de hoogste levenswaarde was. Andere volkeren hebben de waarzeggingskunst gekend en geroemd, maar geen volk verhief haar tot een doorslaggevend symbool. Bij de Grieken drukt macht zich op het hoogste nivo uit in kennis. Heel Hellas kende heiligdommen bestemd voor waarzegging. Deze bleef een beslissend element in het publieke politieke leven van de Grieken. Boven alles is het aan de waarzegging verbonden theoretische aspect kenmerkend voor de Grieken. Waarzegging betekent kennis van de toekomst en mededeling van deze kennis. Dit gebeurt door het woord van de god, ofwel het orakel. In het woord openbaart zich aan de mens de wijze van de god. De vorm, de ordening, de samenhang, waarin de woorden zich voordoen, onthullen dat het niet om menselijke, maar om goddelijke woorden gaat. Dit verklaart het uiterlijke karakter van het orakel: de dubbelzinnigheid, de

duisterheid, de moeilijk te ontcijferen zinspel, de onzekerheid.

De god kent dus de toekomst. Hij openbaart die aan de mens, maar hij schijnt niet te willen dat de mens die begrijpt. In het beeld van Apollo schuilt een element van kwaadaardigheid en wreedheid dat in het overbrengen van de wijsheid tot uitdrukking komt. En inderdaad zegt Heraclitus, een wijze: "De heer aan wie het orakel in Delfi toebehoort, zegt niets en verbergt niets, maar duidt enkel aan". Tegenover deze verbanden schijnt de betekenis die Nietzsche aan Apollo toeschrijft, niet te voldoen. Voor Nietzsche is Apollo het symbool van de wereld als schijn in de voetsporen van het schopenhaueriaanse begrip van de voorstelling. Deze schijn is tegelijk mooi en illusoir, zodat het werk van Apollo in wezen de wereld van de kunst is. Deze is bedoeld als bevrijding, zij het dan ook een bedriegelijke, van de verschrikkelijke dionysiese kennis, ofwel van de intuïtie van het leed van de wereld. Tegenover dit nietzscheaanse perspectief als sleutel voor het begrip van Griekenland, kan men vóór alles inbrengen dat de tegenstelling tussen Apollo en Dionysus, als die tussen kunst en kennis, niet overeenkomt met veel belangrijke historische getuigenissen betreffende deze beide goden. Zoals gezegd, is de sfeer van de kennis en de wijsheid veel natuurlijker met Apollo dan met Dionysus te verbinden. Te spreken van Dionysus als van de god van kennis en waarheid, begrepen in de beperkte zin als intuïtie van een radikale angst, veronderstelt in Griekenland een Schopenhauer die daar niet is. Veel eerder verbindt Dionysus zich met de kennis als eleusiese goddelijkheid: de inwijding in de mysteriën van Eleusus bereikt inderdaad een hoogtepunt in een "epopteia", een mystiek visioen van gelukzaligheid en zuivering, die in zekere zin kennis genoemd kan worden. Echter, de mystieke extase wordt slechts door een volledig ontkleden van de individuele kondities bereikt, waarmee het kennend subjeet samenvalt met het gekende objekt. Deze extase moet als de vooronderstelling van de kennis beschouwd worden, in plaats van als de kennis zelf. Kennis en wijsheid daarentegen openbaren zich door het woord. Het is in Delfi waar het goddelijk woord uitgesproken wordt. En het is Apollo en zeker niet Dionysus, die door de priesteres spreekt.

Toen Nietzsche het apolliniese begrip uiteenzette, beschouwde hij de heer van de kunsten, de god van het licht en van de zonneschittering, als authentieke doch partiële eenzijdige aspecten van Apollo. Andere zijden van de god breiden zijn betekenis uit en verbinden deze aan de sfeer van de wijsheid. Vóór alles is er een element van verschrikking, van wreedheid. Volgens de Grieken is de oorspronkelijke betekenis van de naam Apollo "diegene die volledig verwoest". In deze gestalte wordt de god aan het begin van de Ilias voorgesteld. Zijn pijlen brachten ziekte en dood in de kampen van de Archaiërs. Niet een onmiddellijke, directe dood, maar één die met ziekte gepaard gaat. Het kenmerk van de god, de boog, een aziatisch wapen,

zinspeelt op een indirekte, bemiddelde, uitgestelde daad. Hier stuit men op het aspekt van de wreedheid, waar al in verband met de duisternis van het orakel op gewezen is: de verwoesting en het uitgestelde geweld zijn typies voor Apollo. En inderdaad, onder zijn bijnamen vinden we "hij die van verre treft" en "hij die van verre handelt". Nog steeds is niet duidelijk wat deze kenmerken van de god, aktie op afstand, vernietiging, verschrikking, wreedheid, met de zich uitbeeldende griekse wijsheid verbindt. Echter het woord van Apollo is een uitdrukking waarin zich kennis manifesteert. Deze manifesteert zich op dezelfde wijze als in het oorspronkelijke Griekenland de woorden van de waarzegging zich verbonden in gesprekken, zich ontwikkelden tot discussies en zich in de abstraktheid van de rede uitwerkten. Zo kan men de aspekten van de figuur Apollo als symbolen begrijpen die het gehele fenomeen van de wijsheid belichten.

Een verdere zwakte van Nietzsches interpretatie ligt in het antitheties poneren van de apolliniese en dionysiese impulsen. De meest recente studies over de griekse religie hebben zowel een aziatische als een noordelijke oorsprong van de Apollokultus duidelijk gemaakt. Van hieruit verschijnt een nieuwe relatie tussen Apollo en de wijsheid. Een fragment van Aristoteles leert ons dat Pythagoras - een wijze bij uitstek - door de inwoners van Kroton Apollo de Hyperboreër genoemd werd. De Hyperboreërs waren voor de Grieken een legendaries volk in het extreme noorden. Vandaar schijnt het mystieke, extatische karakter van Apollo afkomstig te zijn, dat zich in de bezetenheid van de Pythia en de ijpende woorden van het delfiese orakel toont. De noordelijke en centraal-aziatische vlakten kenden een lang voortduren van het sjamanisme, een specifieke techniek van extase. De sjamanen bereikten een mystieke, extatische toestand, waarin ze in staat waren om wonderbaarlijke genezingen te doen, in de toekomst te kijken en voorspellingen uit te spreken.

Dat is de achtergrond van de delfiese Apollokultus. Een beroemde en doorslaggevende passage bij Plato werpt hier licht op. Het gaat om de voordracht over de "mania", de waanzin, die Socrates ontwikkelt in Phaedo. Meteen aan het begin wordt de waanzin tegenover de matigheid en de zelfbeheersing gesteld. En met een, voor ons moderne mensen, paradoxale omkering, wordt de waanzin tot superieur en goddelijk verheven. De tekst luidt: "de grootste goede zaken komen tot ons middels de waanzin, die door een goddelijk gif verleend is... Inderdaad hebben de voorspelsters van Delfi en de priesteres van Dodona, wanneer door de waanzin bezeten, aan Griekenland vele en schone dingen verschaft, zowel aan de individuen als aan de gemeenschap". De verbinding tussen "mania" en Apollo is dus van het begin af aan duidelijk gesteld. Vervolgens onderscheiden zich vier soorten van waanzin: de profetiese, de mystieke, de poëtiese en de erotiese. De twee laatste zijn varianten van de twee eerste. De profetiese en de mystieke

waanzen zijn ingegeven door Apollo of door Dionysus (ofschoon de laatste door Plato niet genoemd wordt). In *Phaedo* staat de profetische "mania" op de voorgrond; als grondslag van de delfiese kultus getuigt ze voor Plato van de goddelijke en beslissende aard van de "mania". Plato onderbouwt zijn oordeel op etymologische gronden: de "mantiek", ofwel de waarzeggingskunst, komt van "mania", en is haar meest authentieke uitdrukking. Het nietzscheaanse perspectief moet daarom niet alleen uitgebreid, maar ook gewijzigd worden. Apollo is niet de god van de maat en de harmonie, maar van de bezetenheid en de waanzin. Nietzsche beschouwt de waanzin alleen in samenhang met Dionysus, en omschrijft deze bovendien als roes. Daarentegen toont een getuigenis van Plato's gewicht, dat Apollo en Dionysus een fundamentele verwantschap hebben, precies op het gebied van de "mania". In verbondenheid scheppen zij de sfeer van de waanzin. Er zijn genoeg aanwijzingen te vinden voor de hypothese, dat wanneer men het woord en de kennis aan Apollo en de onmiddellijkheid van het leven aan Dionysus toekent, de poëtische waanzin het werk van de eerste zou zijn, en de erotische waanzin dat van de tweede.

Tenslotte, terwijl een onderzoek naar de oorsprongen van de wijsheid in het archaïese Griekenland ons leidt in de richting van het delfiese orakel en de complexe betekenis van de god Apollo, toont de "mania" zich als nog oorspronkelijker, namelijk als de achtergrond van het fenomeen van de waarzegging: de waanzin is de matrix van de wijsheid.

Vertaling: Tessy Houben en Ab Gietelink.

Mededelingen

10de Filosofiedag 1988 in Antwerpen

De 10de Filosofiedag zal op 10 september 1988 aan de "Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius (UFSIA)" te Antwerpen plaatsvinden, voor het eerst in België. Wie een lezing van een half uur (inclusief discussie) wenst aan te bieden, wordt gevraagd, een abstract (25-35 regels) vóór 15 mei te sturen naar: UFSIA, Departement Filosofie t.a.v. H. Berghs, Prinsstraat 13, B 2000 Antwerpen.

Verdere inlichting kunt u verkrijgen aldaar of telefonies bij het seminarie filosofie, 0032/3/232 39 23 (binnenlijn 44).